

ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא איתור והשבת נכסים של נספי השואה - דו"ח ביניים 1

מוגש ע"י ח"כ קולט אביטל, יו"ר הוועדה

א' באב התש"ס, 2 באוגוסט 2000

א. הקדמה

אני מתכבדת להגיש בזאת את דו"ח הביניים של ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא איתור והשבת נכסים של נספי השואה הנמצאים במדינת ישראל.

העלתי את הצעתי להקמת ועדת חקירה פרלמנטרית בנושא הנ"ל, בעקבות מחקרים ותחקירים שפורסמו בשנים האחרונות בעניין רכוש של יהודים שנספו בשואה והנמצא במדינת ישראל. מתברר, כי חלק מרכוש זה מוחזק בידי האפוטרופוס הכללי, חלק בבנקים, חלק בידי גופי נדל"ן שונים ובמוסדות אחרים.

מדינת ישראל חייבת לנקוט באותה דרך שבה תבענו ממדינות שונות בעולם, לאחר שהתברר שבתחומן קיים רכוש של קורבנות השואה. למרות שגילויים ראשונים בעניין רכוש קורבנות השואה הנמצא בישראל התפרסמו כבר ב-1997, לא נעשה דבר על ידי הממשלה כדי לברר את האמת, ולאמוד את היקפו של הרכוש, ולא נבדקו דרכים להשבתו לבעליו החוקיים.

הוועדה לקחה על עצמה להגיע לחקר האמת ולעשות צדק עם קורבנות השואה. מנדט הוועדה כפי שיפורט בהמשך, הגביל את עבודתה לשישה חודשים, אך עתה מתברר כי נזדקק לתקופה נוספת על מנת למצוא נושא זה ולהגיש בפני מליאת הכנסת המלצות מפורטות לפעולה.

דו"ח ביניים זה, מסכם את עבודת הוועדה והשגיה בתקופה שלמן מנויה בפברואר 2000 ועד לסוף יולי 2000.

בהזדמנות זו אני מבקשת להודות לחברי הוועדה, למנהלת, לצוות הוועדה וליועץ המשפטי של הכנסת, על עבודתם המסורה.

חה"כ קולט אביטל

יושבת-ראש הוועדה

ב. רקע היסטורי

בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20, העבירו יהודים רבים באירופה השקעות כלכליות בארץ ישראל.

השקעות אלו נעשו הן מטעמים ציוניים, הן מסיבות כלכליות, הן כדי להכין את הקרקע לקראת עלייתם לארץ ישראל, והן כדרך למילוט ההון היהודי ממרכז ומזרח אירופה, על רקע ההתקדרות באירופה מאז אמצע שנות ה-30. השקעות אלו כללו רכישת בתים, רכישת קרקעות עירוניות וחקלאיות וכן השקעות פיננסיות ובנקאיות.

לימים התברר שרבים מן המשקיעים נספו בשואה. החל משנת 1939 נתפסו חלק גדול מההשקעות בידי הממונה הבריטי על רכוש האויב; חלק בידי האפוטרופוס הכללי (שהחל לפעול בשנת 1944, על פי פקודה מתאימה); חלק נותר בבנקים; חלק נשאר בידי החברות שמכרו קרקעות. לגבי חלק מקרקעות הנעדרים פעלה הקרן הקיימת להעביר לידיה ולידי חברת הבת שלה "הימנותא" על מנת "לשמור אותן בידיים יהודיות".

לקראת תום המנדט הבריטי, העביר הממונה הבריטי על רכוש האויב חלק ניכר מיתרותיו הפיננסיות לאנגליה, אך בהסכם עם ממשלת ישראל מ-1950, הוחזר חלק מהסכום שהוצא מהארץ לידי של הממונה הישראלי על רכוש האויב, במשרד האוצר.

במשך השנים, פנו ניצולים ויורשים (שיכלו להוכיח את זיקתם החוקית לרכושם), לממונה על רכוש האויב וקיבלו את השקעותיהם חזרה (בהמשך הדו"ח נתייחס לסוגיית שיערוך ההשקעות שהוחזרו).

בשנת 1968, הועברה כל יתרת הרכוש שהייתה בידי של הממונה על רכוש האויב (בכספים, נדל"ן ואחר), לניהולו של האפוטרופוס הכללי. פונקציית הממונה על רכוש האויב לא בוטלה ובתפקיד זה משמש היום החשב הכללי.

כאמור, רכוש נוסף השייך לקורבנות השואה, נמצא בקק"ל, בגופי נדל"ן, בבנקים ואצל האפוטרופוס הכללי (לא רק מתוקף היותו יורש הממונה על רכוש האויב, אלא גם מתוקף פקודת האפוטרופוס הכללי 1944 וחוק האפוטרופוס הכללי 1978, המקנים לידי כל רכוש שבעליו אינם ידועים).

ג. הקמת הוועדה וכתב סמכותה

בעקבות הצעה לסדר היום של ח"כ קולט אביטל, החליטה מליאת הכנסת, לפי סעיף 22 לחוק יסוד הכנסת, ביום ט' באדר א' התש"ס, 15.2.2000, בהצבעה פה אחד, על הקמת ועדת חקירה פרלמנטרית בנושא "איתור והשבת נכסים של נספי השואה, המצוי בישראל".

הכנסת החליטה שסמכויותיה של הוועדה יהיו כסמכויות ועדת חקירה, לפי חוק ועדות חקירה, התשכ"ט - 1968.

כתב הסמכות של הוועדה קובע שעליה לעסוק בסוגיות הבאות:

1. לבדוק את כל ההיבטים הקשורים בחשבונות הבנק הרדומים המוחזקים בבנקים ישראלים ובנכסים, בעיקר קרקעות, המוחזקים בידי מוסדות שונים בארץ.
2. לשמוע עדים בעל-פה ולאסוף מחקרים, חוות דעת של מומחים וכל חומר בכתב הדרוש לה לגיבוש המלצותיה בנושאים אלה:
3. דרכים להרחבת החיפוש והגילוי של נכסים בישראל של נספי השואה.
4. קביעת עקרונות למימוש הנכסים האמורים וחלוקת התמורה לצורכי סיוע לניצולי השואה, להעמקת תודעת השואה ולהנצחתה. משך כהונתה של הוועדה נקבע לשישה חודשים.

ד. חברי הוועדה

על פי החלטת מליאת הכנסת, מיום ט' באדר א' התש"ס, 15.2.2000,

תכלול הוועדה את החברים הבאים:

ח"כ קולט אביטל (ישראל אחת) - יושבת-ראש הוועדה

ח"כ אברהם הירשזון (ליכוד)

ח"כ יוסף (טומי) לפיד (שינוי)

ח"כ אברהם רביץ (יהדות התורה)

ח"כ יורי שטרן (ישראל ביתנו)

ח"כ מיכאל קליינר (חרות)

ח"כ יואל (יולי) אדלשטיין (ישראל בעלייה)

ח"כ נחום לנגנטלן (מפד"ל)

ח"כ ניסים זאב (ש"ס)

צוות הוועדה

בטי שמיר, מנהלת הוועדה

שושי לאון, עוזרת פרלמנטרית

קובי ברדה, עוזר פרלמנטרי

יועצים: פרופ' יוסף כץ

עו"ד צבי ברק

עו"ד ארבל אסטרן, יועצת משפטית בכנסת

ה. עבודת הוועדה

מאז הקמתה של הוועדה ועד סוף יולי 2000, קיימה הוועדה 9

ישיבות. הופיעו בפני הוועדה האישיים הבאים:

האפוטרופוס הכללי, עו"ד שמואל צור

מנהלת מחלקת ניהול רכוש, במשרד האופוטרופוס הכללי, עו"ד

אלישבע פרקש

סגן מנהל מחלקת ניהול רכוש, מר אהרון שינדלר

החשב הכללי של משרד האוצר, מר ניר גלעד

סגן החשב הכללי, מר אלדד פרשר

המפקח על הבנקים, מר יצחק טל

נגיד בנק ישראל, ד"ר דוד קליין

יו"ר הוועדה להשבת נכסים בישראל של נספי השואה ליד מרכז

הארגונים של ניצולי השואה,

עו"ד אריה אידליסט

חבר כנסת ויו"ר ועדת משנה לענייני בנקאות לשעבר, עו"ד יונה יהב

נציגי מרכז הארגונים של ניצולי שואה

מזכ"ל הקונגרס היהודי העולמי, ד"ר ישראל זינגר

מנכ"ל הקונגרס היהודי העולמי בישראל, ד"ר אבי בקר

סגן יו"ר איל"ר, מר נפתלי לביא

ראשי הבנקים:

מנכ"ל בנק לאומי, גב' גליה מאור

יו"ר הנהלת בנק הפועלים, מר עמירם סיוון

מנכ"ל בנק המזרחי, מר ויקטור מדינה

מנכ"ל בנק דיסקונט, מר דוד גרנות

משנה למנכ"ל בנק מרכנתיל דיסקונט, מר צבי כץ

סמנכ"ל ויועצת משפטית ראשית, הבנק הבינלאומי הראשון, עו"ד

חנה לברון

מנכ"ל בנק עולמי להשקעות, מר גמליאל ויסבך

מנכ"ל בנק למסחר, מר משה לייבוביץ

מנכ"ל בנק פועלי אגודת ישראל, יעקב טננבאום

מנכ"ל בנק מסד, מר גדעון אילת

מנהל בנק פולסקא קאסא אופיקי (פאקאו)

כמו כן, קיימה הוועדה התייעצויות עם יושב-ראש הכנסת, חה"כ אברהם בורג.

בישיבתה הראשונה של הוועדה, שהתקיימה ביום ז' באדר ב' התש"ס, 14.3.2000, שמעה הוועדה סקירות בנושא מפי חה"כ קולט אביטל, יו"ר הוועדה; חה"כ אברהם הירשזון, יו"ר ועדת משנה להשבת הרכוש היהודי; חה"כ לשעבר ויו"ר ועדת משנה לענייני בנקאות, עו"ד יונה יהב; פרופ' יוסי כץ, שערך מחקר מקיף בנושא הרכוש בארץ של קורבנות השואה; עו"ד צבי ברק, חבר ועדת וולקר.

בעקבות סקירות אלו, התברר לוועדה שעיקר הרכוש נשוא חקירתה, מורכב משני רכיבים עיקריים:

א. פקדונות כספיים, ניירות ערך וכספות - אלה הופקדו/הושקעו בתקופת המנדט בבנקים ארץ-ישראלים. חלקם הגדול, עבר לידי הממונה על רכוש האויב על פי פקודת המסחר עם האויב משנת 1939, ולימים הגיעו לניהולו של האפוטרופוס הכללי. חלק מהפקדונות הוחזרו במשך השנים לבעליהם החוקיים. ברם, חלק מהפקדונות, לרבות כספות וניירות ערך, נותרו בבנקים.

ב. נדל"ן - קרקעות חקלאיות, מגרשים עירוניים, פרדסים, בתים ודירות. אלה נמצאים בידי האפוטרופוס הכללי, הקרן הקיימת, גופי נדל"ן אחרים, ומחזיקים פרטיים. ככל הנראה חלק מהנדל"ן הופקע במשך השנים על ידי המדינה או שעבר לרשותה על ידי האפוטרופוס הכללי.

לאור מורכבות הנושאים, החליטה הוועדה למצות את החקירה תחילה בנושא הפיקדונות הכספיים, ניירות ערך וכספות, ולאחר מכן, לעסוק בנושא הנדל"ן.

עד לתום מושב הקיץ של הכנסת, קרי 2.8.2000, עסקה הוועדה כמעט בלבד, בנושא הראשון.

בישיבתה הראשונה החליטה הוועדה לפנות לציבור באמצעות הודעה בעיתונות הכתובה ובאמצעות אתר הכנסת באינטרנט, על מנת לקבל מאזרחים ומארגונים חומר בכתב שיסייע לוועדה לגבש את המלצותיה. התקבלו מספר רב של פניות, רובן מתארות את הקשיים אותו עורם הממסד בפניהם, עת מבקשים הם להתחקות על גורל רכושם ורכוש יקיריהם שנספו בשואה.

ו. ממצאים חלקיים ביחס לטיפול המוסדות הרשמיים

1. משרד האוצר - החשב הכללי

א. למשרד האוצר - החשב הכללי, הועברו, עם הקמת המדינה וכן בעקבות הסכם עם ממשלת בריטניה משנת 1950, סכומי כסף נכבדים, שמקורם בממונה על רכוש האויב (במילים אחרות - כספים שרוב רובם היו שייכים לקורבנות השואה).

ב. סכומים אלה היו נקובים בלירות ארץ ישראליות, אשר היו שוים בשנת 1948 ללירה סטרלינג. הם נשארו נקובים בלירות ולא הוצמדו למט"ח, כך שערכם בהשוואה ללירה סטרלינג או לדולר ירד משמעותית במשך השנים.

ג. נכון למועד כתיבת דו"ח זה, החשב הכללי, איננו יודע מהו הסכום שהועבר לידו בסעיף א'.

ד. נכון למועד כתיבת דו"ח זה, החשב הכללי, איננו יודע האם הוענקה ריבית לסכומי הקרן. ברור, שלא הוענקה הצמדה.

ה. במשך השנים 1948 עד 1968, הוחזרו סכומים מהסך אליו

מתייחס סעיף א', לזכאים על פי חוק, קרי ניצולים או קרובי משפחתם. לחשב אין ידע אם הסכומים שהוחזרו כללו ריבית.

ו. בשנת 1968 העביר החשב הכללי, בעקבות החלטת ממשלה, את יתרת הסכומים שנותרו בידו מהסך אליו מתייחס סעיף א' לניהולו של האפוסטרופוס הכללי. סכום זה עמד במועד ההעברה על סך של כ-692.000 לירות ישראליות.

ז. על פי שיערוך החשב, ובהנחה שהפקדונות זכאים לריבית והצמדה, בשנת 2000 שווה הסכום שצויין בסעיף ו', לכ-25 מליון ש"ח.

ח. הסכום שצויין בסעיף ו' הושקע החל משנת 1968 על ידי האפוסטרופוס הכללי, בהתאם למדיניות ההשקעות הנהוגה באפוסטרופוס הכללי.

ט. הקמת ועדת החקירה זרזה את הטיפול בנושא שיערוך הסכומים המגיעים לבעלי חשבונות.

החשב הכללי התחייב לסכם נושא זה בקרוב עם האפוסטרופוס הכללי.

2. האפוסטרופוס הכללי

א. האפוסטרופוס הכללי מנהל על פי חוק כל רכוש בישראל שעקבות בעליו אינם ידועים.

ב. לאפוסטרופוס הכללי אין רשימה נפרדת של תיקי בעלי רכוש או רכוש שמקורו מאנשים שנספו בשואה.

ג. בידי האפוסטרופוס הכללי מצוי המידע על קרקעות של יהודים שנספו בשואה ושהקרבן הקיימת או/ו חברת הבת שלה "הימנותא",

פעלו בתקופת המנדט להעברתם על שמם.

ד. האפוטרופוס הכללי מנהל את מניות הנעדרים (רובם על רקע השואה) בבנק "אוצר התיישבות היהודים" (חברת האם בזמנו של בנק לאומי). שווי מניות אלה עמד בשנת 2000, על סך 120 מיליון ש"ח.

ה. האפוטרופוס הכללי קיבל לידיו ב-1968 כ-15,000 תיקים, חלקם סגורים. בידי האפוטרופוס הכללי נותרו כ-670 תיקי רכוש שמקורם בתיקים שהועברו לניהולו בשנת 1968, מהממונה על רכוש האויב. תיקי רכוש אלה מתייחסים לכספים ולנדל"ן. האפוטרופוס הכללי לא מסר לוועדה על הרכב ושווי רכוש זה.

ו. בעקבות דרישות הוועדה קיבל האפוטרופוס הכללי צוות, והחל לסרוק את כלל תיקי הרכוש שבניהולו כדי לאתר את אותם תיקים שישנה סבירות גבוהה (על פי קריטריונים שנקבעו על ידי האפוטרופוס) ששייכים לאנשים שנספו בשואה. נכון ליום כתיבת דו"ח זה, נסרקו 3,000 תיקים מתוך כלל התיקים (15,000) ונמצא כי 12% מתוכם שייכים לנספי השואה.

ז. במשך השנים העבירו הבנקים בישראל לידי האפוטרופוס הכללי, רשימות של חשבונות רדומים, המצויים בידיהם. כנאמר בסעיף א' דלעיל, נכון להיום אין האפוטרופוס יודע את היקף החשבונות השייכים לאנשים שנספו בשואה.

ח. על פי החוק, אין האפוטרופוס מחוייב לאתר את בעלי הרכוש. לפיכך, הוא לא עשה זאת בהתייחס לרכוש שמקורו בקורבנות השואה.

ז. הבנקים בישראל

בבנקים שהיו קיימים בארץ ישראל בתקופת המנדט, הופקדו כספים, נרכשו ניירות ערך והושכרו כספות על ידי אנשים שנספו בשואה. היקף הרכוש אינו ידוע.

סוגיית החשבונות הסגורים והרכוש בארץ של נספים בשואה והנמצא בבנקים, לא נבדקה מעולם על ידי בנק ישראל.

חלק מהרכוש שהיה בבנקים הועבר בתקופת המנדט לרשותו של הממונה על רכוש האויב ולימים לידין של האפוטרופוס הכללי, כפי שתואר לעיל.

הבנקים לא פרסמו מעולם ברבים פרטים אודות חשבונות רדומים שבידיהם.

בנק לאומי, פרסם רק לאחרונה באינטרנט, רשימת פיקדונות (לא מפורטת), שיש להניח שחלקם שייך לקורבנות השואה. בעקבות הקמת ועדת החקירה, פרסם בנק לאומי מודעה בעיתונות הפונה לציבור בנושא חשבונות רדומים.

אנו מניחים שלא כל הפקדונות, ניירות ערך וכד', של הנעדרים על רקע השואה שהופקדו בבנקים בישראל, הועברו לידין של האפוטרופוס הכללי.

בעקבות דרישות הוועדה (כמפורט בהמשך) נאותו הבנקים הרלוונטיים, למינוי בודק חיצוני.

ח. מסקנות והחלטות ביניים

1. בעקבות דרישות הוועדה ועיון באפשרות להסתייע בחקיקה, הסכימו הבנקים לאפשר בדיקה חיצונית, מטעם הוועדה, בנושאים שהוועדה מבקשת לקבל מידע. יש להדגיש כי זאת היא הפעם הראשונה בתולדות הבנקאות בישראל שהבנקים מוכנים לבדיקה חיצונית.
2. בימים הקרובים יושלם מסמך עקרונות הבדיקה החיצונית בבנקים.
3. הוועדה דנה בנושא עלות הבדיקה החיצונית, ובשל העלויות הגבוהות ובהעדר מקורות מימון אחרים, החליטה הוועדה לבקש מהבנקים לשאת בעלות ההוצאות הכרוכות בבדיקה הנ"ל.
4. הוועדה דרשה מהאפוטרופוס הכללי, להכין רשימה נפרדת של תיקי רכוש המנוהלים על ידו ושיש יסוד להניח, שבעליהם הם קורבנות השואה.
5. הוועדה דרשה מהחשב הכללי, להמציא לה נתונים ברורים על היקף הסכומים שהגיעו לידי מהממונה על רכוש האויב וממשלת בריטניה; האם נוספה לסכומים אלו ריבית והצמדה; מה הוא סך הכספים שהוחזר במשך השנים 1948 - 1968 לבעליו ובאילו ערכים; להמציא לוועדה טבלאות שיערוך ומדיניותו לפיצוי בעלי רכוש שקיבלו את כספם בעבר בערכים לא ריאליים.
6. עתה מתכוונת הוועדה למקד את עבודתה בסוגיית גורל הנדל"ן.
7. הוועדה מבקשת ממליאת הכנסת, להאריך את תוקף מינויה לתקופה נוספת להמשך מיצוי נשוא חקירתה. חברי הוועדה מודעים לחשיבות סיום החקירה בנושא, על מנת להביא בהקדם האפשרי לצדק היסטורי בנושא רגיש זה.